

ERKEN BİZANS DÖNEMİNDE KADIN BANİLER VE KÜLTÜREL YAŞAMA ETKİLERİ***Zeynep ÇAKMAKÇI******ÖZET**

Roma İmparatorluğu'ndan devralınan bir geleneğin sürdürülmesine paralel olarak, Bizans dünyasında da aristokrat kökenli ya da saray çevresinden kişilerin içinde yaşadıkları topluma cömertliklerini ve toplum için önemlerini göstermenin en etkili yollarından biri, halkın beğeni ve takdirini kazanacak sanat eserlerinin yapılmasına öncülük etmektir. Bu anlayış Hıristiyanlıkla birlikte yeni anlamlar kazanmış, sanat eserleri, banisinin tanrıya olan güçlü inancını, minnet ya da şükran duygularını ifade etmenin en etkili yollarından biri olarak görülmüştür.

Bizans uygarlığının erken yüzyıllarında kadınların himayesi ya da mali desteğiyle hayata geçirilen eserlerin niteliği, bağışçısının zenginliğine ve toplumdaki statüsüne göre değişir. Bu dönemde kadınlar tarafından desteklenen sanatsal faaliyetler, kiliselere adanan ayin kapları gibi nispeten mütevazı bağışlardan, kadınların taktıklarında tanrısal bir koruma ve merhamet altında olacaklarına inandıkları ziynet eşyalarına kadar çeşitlilik gösterir. Genellikle Hıristiyan inancının etkisi altında gerçekleşen bu bağışların niteliği, Anicia Iuliana gibi zengin, nüfuzlu ve imparatorluk ailesine mensup bir prensesin inşa ettirdiği anıtsal boyutlu bir kiliseye kadar varabilmektedir.

Makalemizde Erken Bizans döneminde sanatın kadın hamilerinin bir sanat eserine parasal destek vermesinin nedenleri incelenmekte, baniliğin kadınların toplumsal ve ekonomik statüsüne katkıları üzerinde durulmaktadır. Günümüze ulaşabilen eserler ışığında dönemin estetik karakterinin belirlenmesinde kadın banilerin tercih ve etkileri de bu makale kapsamında ele alınmaya çalışılan konular arasındadır.

Anahtar kelimeler: Kadın Baniler, Erken Bizans, Pulkheria, Anicia Iuliana

FEMALE PATRONS OF THE ARTS IN EARLY BYZANTINE PERIOD AND THEIR EFFECTS ON CULTURAL LIFE**ABSTRACT**

As the maintenance of a tradition inherited from the Roman Empire, one of the most effective ways for aristocrats or royals in the Byzantine Empire to demonstrate their generosity and importance to the

---

* Bu çalışma, 12-14 Mayıs 2016 tarihlerinde düzenlenen *Kültürel Miras ve Kadın* başlıklı ulusal sempozyumda bildiri olarak sunulmuş, makalede gözden geçirilmiş ve bazı eklemeler yapılmış haliyle yeniden ele alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, C Blok, 2. Kat, Tınaztepe Kampüsü, Buca-İZMİR, zeyneporals@yahoo.com

---

community was to sponsor the creation of artworks that would be loved and appreciated by the common people. This mentality gained new meanings with the emergence of Christianity, and artworks were accepted as one of the most effective ways for artists to show their patrons' strong faith, gratefulness or thankfulness.

The quality of the artworks created thanks to the patronage or financial support of women in the early centuries of the Byzantine Empire vary by the wealth and social status of the donator. The artistic activities supported by women in this age had a broad range from relatively modest donations such as ceremonial plates to the jewelry which women believed that wearing would secure protection and mercy of the God. These donations, which were usually made with the influence of Christian beliefs, could be as large as the monumental church built by Anicia Iuliana, a powerful and rich princess from the imperial family.

This presentation will analyze the importance of the financial support of female patrons in the Early Byzantine Period and focus on the contributions of patronage to women's social and economic status. It will also describe the influence of female patrons' preferences on the aesthetic characteristics of the period based on the artworks that have survived to date.

Key Words: *Female patrons, Early Byzantine, Pulcheria, Alicia Iuliana*

Bizans uygarlığından günümüze ulaşabilen kanıtların çoğu, sanat hamiliği ya da baniliğin, toplumun üst tabakasını oluşturan zengin soylular ve kadınlar ile imparator ve imparatoriçelere özgü bir uğraş olduğunu gösterir. Bu bağlamda, Bizans dünyasında hamilik, cinsiyetten ziyade sınıfsal bir faaliyettir (James 2001, 148). Kadın ya da erkek Bizanslılar için banilik, kişinin toplumsal ve ekonomik statüsünü yansıtan önemli bir güç göstergesidir. Baninin desteğiyle ortaya çıkarılan sanat eserlerinin ekonomik değeri, güzelliği ve görkemi, adeta baninin kişiliğiyle özdeşleştirilmiş ve bani de en az eseri kadar değerli ve önemli bir kişi olarak görülmüştür (Connor 2011, 145). Diğer taraftan, bir sanat eserine finansal bir katkı sağlamanın toplumsal statüyü pekiştirmek dışında farklı hedefleri de vardır. Yapılan bağışlar, kişinin ekonomik gücünün yanı sıra dindarlığının da en önemli göstergesidir. Hıristiyan inananlarca tanrı, azizler ya da kutsal kişilere adanmış, nispeten az bir bütçe gerektiren küçük boyutlu bireysel bağışların ve eserlerin ardındaki

amaç, kişinin tanrıya olan inancını ve şükran duygularını ifade etmesidir. Bizans dünyasında genellikle büyük boyutlu ve anıtsal nitelikte eserlere parasal destek veren imparator ve imparatoriçeler için ise amaç, iktidarın tanrı ile olan ilişkisini ve onun dünyadaki temsilcisi olduğu gerçeğini topluma ispat etmektir (Connor 2011, 146). L. James'e göre ise, Bizanslılar için kilise inşa etmek, kutsal kişilere ait *rölik*leri bulmak ve bunları kiliselere koymak tamamıyla dini bir eylemdir ama diğer taraftan da bir güç gösterisidir. Bir başka deyişle, Bizans'ta kilise kurmak büyük önem taşır çünkü bu faaliyet, tanrı ile inşa ettiren arasındaki özel ilişkiyi vurgular ancak aynı zamanda içinde güç, statü ve prestij taşıyan bir ifade biçimidir (James 2001, 157).

Hıristiyan inancı gereği kilise ya da manastırların kutsal bir kişiye adanması yoluyla baninin söz konusu kutsal kişiyle bir tür bağ kurduğuna inanılması, bani ve eseri arasındaki ilişkiyi dinsel anlamda farklı bir boyuta taşır. Yine inanç doğrultusunda adak yapılan kutsal kişinin tanrı ile bağışçı arasında aracılık ettiğinin düşünülmesi ve bu yolla hem günahların bağışlanacağı, hem de azizin kutsal gücünün bağışçıya aktarılacağı varsayılması, Bizans dünyasındaki "banilik" kavramının dinsel içeriğinin vurgulanmasında etkin bir rol üstlenir (Connor 2011, 146).

Toplumsal statü ve dindarlığın göstergesi olarak değer kazanan banilik, Bizans toplumunda bütçesi oranında her kesimden kadın için önemli bir faaliyettir. Yaptığı bağışlarla bir yandan toplumun takdir ve beğenisini kazanan, diğer taraftan dinsel bir koruma kalkanına kavuştuğuna inanan Bizanslı kadınlar arasında, elbette ki en büyük bağışçılar, imparatoriçeler ya da imparatorluk ailesine mensup zengin veya aristokrat kökenli kişilerdir. Bununla birlikte imparatorluk ya da aristokraziyle herhangi bir bağı olmayan sıradan kadınlarda sanat eserlerinin yapımında söz sahibi olabilmıştır. Bu kadınlar yaptıkları mütevazı katkılarla genellikle taşınabilir nitelikteki küçük boyutlu eserlerin bağışçısı olarak karşımıza çıkar. Söz konusu bu objeler üzerine kadınlar, bazen kimliklerini ve ne amaçla bağışlandığını yazdırarak adayan; bazen de onlar için, merhamet, huzur ya da sağlık dileyen bir yakının bağışıyla adanan sıfatıyla yer alırlar. (Connor 2011, 146-148). Özellikle kiliselere adanan ayin kapları üzerindeki yazıtlarda sıklıkla ya ölen ya da yaşayan kadınlardan bahseden isimlerine denk gelinir¹. Ölen

¹ Connor'ın, kiliselere adanan ve çoğu değerli madenlerden üretilmiş ayin kaplarının üzerindeki yazıtları inceleyerek yaptığı gözlemler, pek çoğu dünya müzelerine dağılmış

kadınlar için yapılan bağışlarda, genellikle kimliği bilinmeyen baniler, artık hayatta olmayan kadın ya da kadınların anısını, ona huzur ya da istirahat dileyen yazıtla yaşatmaya çalışırlar. Yaşayan kadınlar ise genellikle kendisi, ailesi ya da çocukları için iyilik, sağlık, merhamet ya da yardım dileyen yazıtlarla kiliselere bir tür adak olarak değerli metallere yapılmış kapları bağışlar (Connor 2011, 148-150). Benzer yazıtlar kadınlar için üretilmiş *röliker* kolyeler, *amuletler*, madalyon ya da bir tür tılsım işlevi gören evlilik takıları gibi süs eşyaları üzerinde de görülmektedir (Kalavrezou 2003, cat no.66, 67, 130, 131, 167-170). Çoğunlukla Meryem, İsa, aziz ya da azizelere ilişkin betimlemeler içeren bu objelerle amaçlanan, kadınların herhangi bir tehlike ya da hastalığa karşı ilahi bir güçle korumasına yardımcı olmaktır². Bizanslı kadınların kişisel dua, dilek ve isteklerini yansıtan küçük boyutlu bu bağışlar, Hıristiyanlık inancının banilik faaliyetinin şekillenmesindeki rolü hakkında önemli bir fikir verir.

Resim 1 Aelia Flacilla'nın Solidus'u (383-387)
(<https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=122440>)
Erişim tarihi 17 Mart 2017

Sıradan kadınlar yanında, Bizans toplumunda banilik faaliyetinin kapsamı ve önemini tüm ayrıntılarıyla yansıtan anıtsal projelerin destekçisi kadınların başında imparatoriçeler gelir. Bu

kilise hazinelerindeki objelere dayanmaktadır. Başta Sion ve Kaper Koraon Hazinesi olmak üzere bu kaplar ve üzerindeki yazıtlarla ilgili yapılan başlıca çalışmalar için bkz. Mango 1986, Boyd- Mango 1993.

² Bizans'ın erken yüzyıllarında yaygın olarak kullanılan bu objelere ilişkin bazı örnekler üzerinden genel bir değerlendirme için bkz. Connor 2011, 152-153.

dönemde imparator tarafından eşleri ve kız çocuklarına verilen *Augusta* unvanı³, onların imparatorluktaki etkinliğin artmasına katkı sağlar. İmparatorun *Augustus* unvanına karşılık gelen bu paye sayesinde imparatoriçe, iktidarı imparatorla paylaşmakta ve ona tanınan yetkileri kullanma olanağına sahip olabilmektedir (Connor 2011, 78). Özellikle erken dönem Bizans imparatoriçelerine ait sikkeler üzerindeki betimlemeler, Hristiyanlıkla birlikte imparatorlukta belirmeye başlayan yeni kadın imajı ve iktidarı ile ilgili ipuçlarını barındırır. Örneğin I. Theodosius'un (379-395) eşi Aelia Flacilla (356-385) *Augusta* unvanı aldıktan sonra basılan sikkelerinde, iktidar ortağı konumunu gözler önüne sermesine ilk kez erkeklere özgü törensel bir kıyafet içinde betimlenir⁴ (Resim 1). Kadınların yönetsel gücünün arttığına işaret eden bir diğer yenilik ise Doğu İmparatoru I. Arkadius'un (395-408) eşi Aelia Eudoksia'nın sikkelerinde görülen başın üzerinde defne tacı tutan bir elin varlığıdır⁵ (Resim 2). Tanrı tarafından seçilmiş ve yetkilendirilmiş olmayı sembolize eden bu motif, Eudoksia sikkeleriyle birlikte *Augusta* portrelerinde standart bir motif haline gelir (Connor 2011, 88).

Augusta unvanı imparatorluk ailesindeki kadınların siyasal egemenliğini arttırdığı gibi toplum içindeki konumlarını daha saygın bir yere taşımış, devlet bürokrasisinde ve dini otorite üzerinde hatırı sayılır bir nüfuza sahip olmalarına sebep olmuştur. İmparatoriçenin kamusal rolündeki artış kadar, kanunlarla ona tanınan yetkiler de halkın gözündeki imajına değer katan, nüfuzunu ve iktidarlarını güçlendiren önemli sebeplerdir⁶.

³ *Augusta* unvanı, adını Roma imparatoru Augustus'tan (MÖ.27-MS.14) alır ve ilk kez olarak onun ölümünden sonra eşi imparatoriçe Livia tarafından kullanılmıştır. Bizans imparatoriçeleri tarafından ise 13. yüzyıla kadar düzenli olarak kullanılmış, ayrıca imparator anneleri ve kız kardeşleri de bu unvana layık görülmüştür. Diğer taraftan genellikle Bizans imparatoriçeleri için kullanılan *Basilissa* ünvanı ise kaynaklarda görülmekle birlikte, 797 yılına kadar sikkeler üzerinde yer almaz. Bkz. Brubaker-Tobler 2000, 575. Bu unvanın sikkelere yansıması ilk olarak, VI. Konstantinos'in annesi İmparatoriçe Eirene zamanında görülür Bkz. Brubaker-Tobler 2000, 589-590. James'de *Basilissa* ünvanının Eirene'ye kadar erken dönem imparatoriçeleri tarafından resmi olarak kullanılmadığını belirtir bkz. James 2001, 125.

⁴ Bkz. Connor 2011, 84-85. Aelia Flacilla'nın bu tarz betimli bir sikkesine örnek olarak bkz. Kent-Overbeck ve Stylow 1973, Tafel. 156/ 718

⁵ Aelia Eudoksia'nın benzer sikkeleri için bkz. Kent-Overbeck ve Stylow 1973, Tafel. 158/ 733; Grierson-Mays, 1992, Pl.11/273-290

⁶ İmparatoriçenin, imparatorun erken ölümü halinde çocukları tahta çıkana kadar, imparatorluğu yönetme erkini elinde tutabilmesi ya da çocuk sahibi değilse imparatorluğu

İmparatoriçelerin yönetsel gücü ve annelik vasfı yanında, Hıristiyanlık inancı da onlardan beklenen bazı görev ve nitelikleri ön plana çıkartmıştır. Hepsini birer kadınsal erdem olarak görülen bu nitelikler, aynı zamanda imparatorluk kadınlarını banilik faaliyetine yönelten nedenler arasındadır. Bu erdemlerden ilki imparatoriçenin dinine bağlılığı ifade eden dindarlık (eusebia); diğeri onu halka yakınlaştıran alçakgönüllülük (tapeinophrosyne); bir başkası yoksul ve muhtaç kişiler için yapacağı bağışları ifade eden hayırseverlik (philanthropeia) ve son olarak hanedanın devamını sağlayacak doğurganlığı gösteren eş sevgisidir (philandria)⁷. İmparatoriçenin tıpkı imparator gibi uygun gördüğü şekilde harcayabileceği kişisel bir servete sahip olabilmesi, ondan beklenen hayırseverlik ve bunun sonucu olarak yapacağı yüklü bağışlar için uygun bir ekonomik kaynak yaratmaktadır (Connor 2011, 80).

Resim 2 Augusta Eudoksia'nın Solidus'u (400-401)
(Kalavrezou 2003, 88, cat. 29)

Dindarlık ve hayırseverliğin imparatorluk kadınlarının bir erdemi olarak değer kazanmasında I.Konstantinos'un (324-337) annesi Helena tam anlamıyla bir rol model olmuştur. İlk Hıristiyan imparatoriçe olan Helena, 326 yılında hacı olmak için gittiği Kudüs'te İsa'nın çarmıha gerildiği gerçek hacı bularak büyük bir itibar kazanmış, ayrıca Beytullahim'e İsa'nın Doğumu ve Zeytin Dağı

yönetecek bir eş seçebilmesi ona yönetsel anlamda büyük bir avantaj sağlamıştır. Bkz. Connor 2011, 81

⁷ Bu erdemler, Kapadokyalı kilise babası Nyssalı Gregorios'un yaptığı bir konuşmadan öğrenilmektedir Bkz. Connor 2011, 83.

üzerine de İsa'nın Göğe Çıkışı Kilisesi'ni inşa ettirerek, bu yeni dini kimliğiyle kadın baniliğinin ilk örneklerini vermiştir (Gittings 2003a, 71). Bununla birlikte Helena'nın banilik faaliyetlerinin kapsamı giderek abartılmış ve kutsal topraklarda otuzun üzerinde kilise inşa ettirdiği söylenerek, onun izinden giden sonraki imparatoriçeler "Yeni Helena" olarak övülmüştür (McClanan 2002, 15).

Erken Bizans döneminde kadınların yaptığı bağışların niteliği ya da ne tür eserlere mali destek verdikleri konusu yeterince aydınlatılamamıştır. Bununla birlikte Bizans imparatoriçeleri, hem kamusal görev ve sorumlulukları hem de onlardan beklenen erdemler doğrultusunda, bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş sanat eserlerinin hamisi olabilmıştır. Genel olarak bakıldığında imparatoriçelerin mali desteğinde gerçekleşen büyük çaplı projelerin başında kiliseler gelmektedir. Çoğu zaman sofu bir dindarlığın etkisinde gerçekleşen bu bağışlar, imparatorluğun pek çok köşesinde Hıristiyanlığın görkemli anıtlarının yapılmasına olanak tanıdığı gibi yeni dinin yaygınlaşmasına da katkı sağlar. Dindarlığını kiliseler inşa ettirerek gösteren imparatoriçelerden biri, Doğu imparatoru Arkadius'un (395-408) eşi olarak tanıdığımız Aelia Eudoksia'dır⁸. 400 yılında Augusta unvanını alan Eudoksia, yaşamı boyunca, I. Theodosius'un eşi ve kocası Arkadius'un annesi olan Aelia Flacilla'nın (356-385) sahip olduğu kadınlık erdemlerine bağlı kalır (Holum 1982, 48). 402-407 yılları arasında inşa ettirilen ancak günümüze ulaşamayan Gaza Katedrali, onun mali desteğiyle hayata geçirilen projelerden biridir⁹. İmparatoriçe bağışlarını yalnızca kiliselerle sınırlı tutmamış, kendisi ve tüm Hıristiyanlar için büyük önem arz eden kutsal emanetlerin taşınmasında da yardımlarını esirgememiştir. Bu bağlamda Helena'dan sonra kutsal rölikleri toplayan ilk imparatoriçe olan Eudoksia, Drypia'daki Aziz Thomas Kilisesi'ne üç *martyr* azizin röliklerinin taşınmasına da katkı sağlamıştır (James 2001, 154).

⁸ Doğum tarihi bilinmeyen Eudoksia'a 395 yılında Arkadius'la evlenmiş ve 404 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir ODB 1991, 740.

⁹ Hıristiyanlığın henüz yeni yaygınlaştığı bir dönemde, pagan bir tapınağın üzerine inşa edilen bu kilisenin planı konusunda anlaşmazlığa düşülmüş ve nihayetinde sorun Eudoksia'nın başkentten yolladığı kilise planıyla çözülerek, yapı haç planlı olarak inşa ettirilmiştir. Eudoksia, Antakyalı mimar Rufinus'un inşasını yürüttüğü bu projeye, kilisenin planına ek olarak, otuz iki adet mermer sütun göndererek de önemli bir katkı sağlamıştır. Bkz.Mango 2006, 23-24.

Resim 3 Augusta Pulkheria'nın Solidus'ü (422-429)
(Kalavrezou 2003, 88, kat.no. 30)

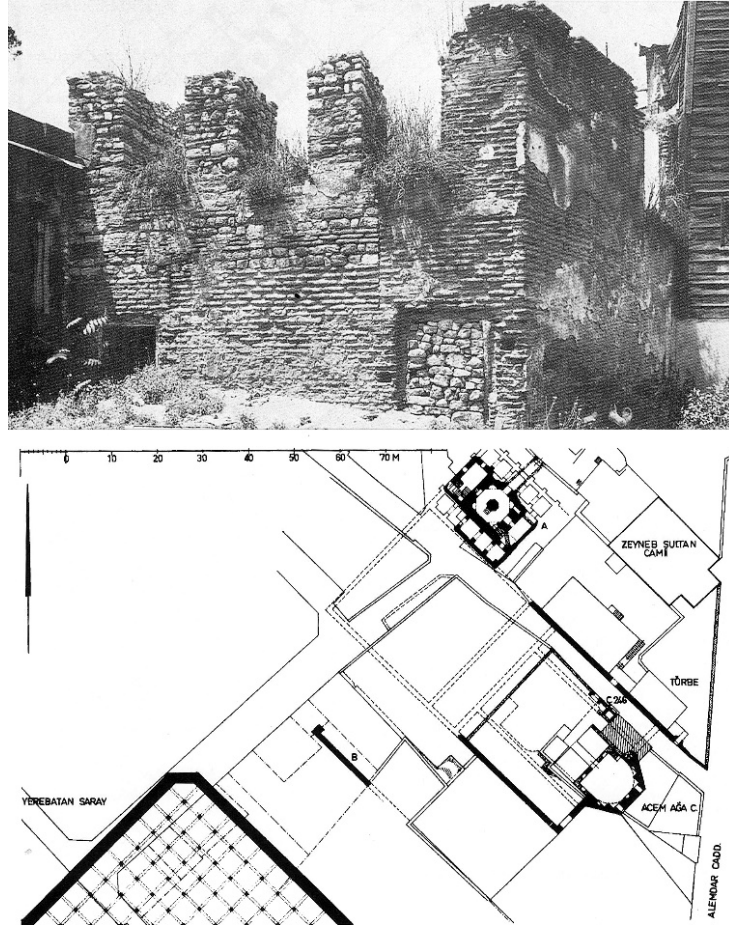
Eudoksia'dan sonra erken dönem Bizans imparatoriçeleri arasında bani kimliğiyle dikkati çeken en önemli figür, kızı Pulkheria'dır (399-453). Dindarlık ve hayırseverlik gibi erdemleri annesi Eudoksia'dan miras alan Pulkheria, önceleri kardeşi ve geleceğin imparatoru II. Theodosios'un (408-450) vasisi, sonrada Augusta olarak yönetimde etkin bir rol üstlenir¹⁰. Nitekim onun iktidarı sikke ikonografisinde bir değişime yol açacak kadar güçlüdür¹¹. Pulkheria'nın, Pers zaferinin sonrasında basılan bu sikkelerin arka yüzü, ayakta ve elinde haç tutan bir zafer tanrıçasıyla değiştirilmiş ve bu tasvirle tanrının söz konusu zaferdeki payı vurgulanmaya çalışılmıştır¹² (Resim 3). Bu aynı zamanda Pulkheria tarafından Kudüs'teki Golgota tepesine dikilmek üzere armağan edilen mücevherli haçı da simgeler. Diğer taraftan bir Augusta sikkesinin arka yüzünün ilk kez imparatorunkilerle aynı betimi taşınması, yönetimde yükselen kadın otoritesi hakkında önemli bir fikir verir (Connor 2011, 90).

¹⁰ Pulkheria'nın yaşamı ve yapıtlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Holum 1982, 79-111.

¹¹ Connor, Pulkheria'nın 420 yılından sonra basılan sikkeleri üzerindeki betimlerin, kadınların iktidarına ve Hıristiyanlığın zaferine ilişkin önemli mesajlar içerdiğini belirtir Bkz. Connor 2011, 89-90.

¹² Benzer bazı sikke örnekleri için bkz. Grierson-Mays, 1992, Pl.17/437-439; Kent-Overbeck ve Stylow 1973, Tafel. 163/ 744.

Resim 4 Khalkoprateia Theotokos Kilisesi (Acem Ağa Mescidi) Mevcut plan ve apsinin görünümü (1965 civarı) (Müller-Wiener 2002, 77-78, Res. 57-58)

Pulkheria'nın 442-443 tarihinde basılan sikkeleri ise hanedanın ve başkent Hıristiyan kimliğine ilişkin vurgu yapar. Bu sikkelerin arka yüzünde zafer tanrıçası yerine, bir kadın olarak kişileştirilmiş Konstantinopolis verilmiştir¹³. Figür, elinde tuttuğu ve üzerinde haç ya da zaferin yer aldığı küre ile Pulkheria'yı Hıristiyan

¹³ Pulkheria'nın benzer sikke örnekleri için bkz. Grierson-Mays, 1992, Pl.17/441-442

başkentinin hâkimi ve muzafferi olarak yüceltir (Kalavrezou 2003, 49). Theodosios'un hanedanlığı boyunca basılan altın hanedan sikkeleri üzerinde haçın daha önce görülmemiş bir şekilde ön plana çıkmasından olasılıkla Pulkheria'nın sorumlu olduğu düşünülmektedir (Gittings 2003b, 49).

Pulkheria'nın sofuluk derecesindeki dindarlığı ve kendini tamamen tanrıya adadığı yaşamı, hayırseverliğini ve yaptığı bağışları derinden etkilemiştir. Bu yaşam tarzı ve inancı neticesinde kendi ile Meryem arasında bir bağ kuran Pulkheria, Meryem adına İstanbul'da üç büyük kilise inşa ettirir. Bu kiliselerin en önemli özelliği Meryem'e ait kutsal eşyaları barındırmasıdır. Bunlardan Ayasofya'nın batısında kalan ve bugün bir kısmı ayakta kalabilmiş Khalkoprateia Theotokos Kilisesi, üç nefli bir *bazilika*dır ve Meryem'e ait kuşağın korunduğu bir yapı olarak bilinmektedir¹⁴ (Resim 4). 450-453 yılları arasında yaptırılan ve bugünkü Avyansaray bölgesinde yer alan Blakhernai Theotokos Kilisesi ise şehirde Meryem'e adanmış en ünlü yapılardan biridir¹⁵ (ODB 1991, 293). Üç nefli ve bazilika planlı bu yapının yanına, Meryem'in Filistin'den getirilen *maphorionunun*¹⁶ konulması

¹⁴ Müller-Wiener'in verdiği bilgilere göre Pulkheria tarafından kesin olarak bilinmeyen bir tarihte yapımına başlanan bu yapı, 476 yılındaki bir yangın neticesinde I. Leon'un (457-474) eşi Verina tarafından yenilenmiş ve Ayasofya yapılarına kadar patrikhane kilisesi olarak kullanılmıştır. II. Iustinianos (681-685/705-711) ve I. Basileios (867-886) zamanlarında onarımlar geçiren yapının, 15. yüzyıl başlarına kadar ayakta olduğu, ancak 1484 yılında Arpa Emni Lala Hayrettin tarafından camiye çevrilerek Acem Ağa Mescidi adını aldığı bilinmektedir. Bkz. Müller- Wiener 2002, 76-78. Diğer taraftan bu kilisenin 5. yüzyılda imparatoriçe Verina tarafından yaptırıldığı ve II. Iustinos (565-578) tarafından yenilendiği ve bu sırada St. James'e adanan bir başka kilisenin de yapıya eklendiği ifade edilmektedir Krausmüller 2011, 223, dipnot.23.

¹⁵ Pulkheria'ya atfedilen bu büyük bazilikanın yapımına, 6. yüzyıl başında imparator I. Iustinos (518-527) tarafından başlandığı ve inşaatın I. Iustinianos (527-565) zamanında tamamlandığı iddia edilmektedir. İddiaya göre Blakhernai kompleksi 6. yüzyılın ikinci yarısında imparator II. Iustinos ve eşi Sophia tarafından restore edilerek yeniden düzenlenir Bkz. Pentcheva 2006, 12.

¹⁶ Baş ve omuzları örten bir giysi olan maphorion, tasvirlerde Meryem ve kutsal kadınlar tarafından giyilen geleneksel bir kıyafet olarak karşımıza çıkar. Meryem'in maphorionu genellikle mavi, kahverengi ve mor renklidir ve haç biçimli altın noktalarla dekore edilmiştir. Bu kutsal elbise, I. Leon zamanında korunmak ve saklanmak üzere Blakhernai Kilisesi'ne getirilmiş ve bu hadise her yıl 2 Temmuz günü anılarak kutlanmıştır. Bkz. ODB 1991, 1294. Meryem'in bu giysisi erken dönem tasvirlerinde genellikle Roma imparatorluk ailesine özgü olan erguvan renklidir. Ender bulunan deniz kabuklarından elde edilen yapımı zor ve pahalı olan bu renkle boyalı giysiler, Bizans tasvirlerinde de kutsal kişiler, imparator ve ailesi ile kısmen saray görevlilerince kullanılır. Meryem'in maphorionu ikonoklazma sonrasında ise sıklıkla mavi renktedir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.

için imparator I. Leon (457-474) tarafından sekizgen planlı bir şapel ilave edilmiştir¹⁷. Meryem'e adanmış son yapı da Ayasofya'nın güneydoğusunda ve deniz surlarına yakın bir konumda olduğu bilinen ancak bugün mevcut olmayan Hodegetria Kilisesi'dir¹⁸.

Önceleri kutsal rölikleri muhafaza eden bu yapı asıl ününü, Aziz Lukas tarafından yapılmış Meryem Hodegetria¹⁹ ikonasıyla kazanır. Geç Bizans döneminde kutsallığı ve önemi iyice artan bu ikona, her Salı bu kiliseden alınarak ondan mucizeler bekleyen büyük bir kalabalığın eşliğinde, dini bir törenle şehirde gezdirilmektedir (ODB 1991, 939).

Holum, Pulkheria'nın yaptırdığı ve her biri Meryem'e adanmış bu kiliselerin, el değmemiş Meryem ile kendini yalnızca tanrıya adayan Augusta arasındaki ilişkiyi vurguladığını ve aynı zamanda hanedanın başarısı olarak Konstantinopolis halkını etkilediğini ifade eder (Holum, 1982, 142-143). Pulkheria'nın Meryem kültüne verdiği bu önemle birlikte artık kent ve iktidar onun ilahi gücüyle korunur ve

---

Mercangöz 1993, 325-338. Meryem'in İsa'yı emzirirken dökülen süt damlaları bulunduğu inanılan bu kutsal giysi, altından ve mücevherle kaplı üç katlı bir rölikerde muhafaza edilmektedir. Bkz. Gittings 2003b, 39.

¹⁷ 473 yılında başkente getirilen bu kutsal elbisenin korunduğu bu şapel, Hagia Soros adıyla bilinmektedir. Bu şapel hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. ODB 1991, 1929. Kaynaklar bu yapıda Meryem'in kutsal röliğini taçlandıran kiborium üzerindeki mozaiklerde, imparator I. Leon ve eşi Verina'nın, kızları Ariadne ve büyük oğulları II. Leon ile birlikte, tahta oturan Meryem'in yanında tasvir edildiklerini belirtir. Gittings 2003b, 39, dipnot 45.

¹⁸ Pulkheria tarafından yaptırılan bu kilisenin, 9. yüzyılda olasılıkla III. Mikhael'in (842-867) yaptırdığı düşünülen Hodegon Manastırı içinde kaldığı tahmin edilmektedir Bkz. ODB 1991, 939. Bununla birlikte, Manastırın Pulkheria tarafından kurulduğu ve Meryem'in ikonasının da, İsa ve Meryem'e ait diğer kutsal kalıntılarla birlikte burada saklandığını belirten kaynaklar da vardır. Bkz. Angelidi-Papamastorakis 2000, 373-374 Bu manastırın kuruluşu ile ayrıntılı bilgi için bkz. Pentcheva 2006, 120-124

¹⁹ Yunanca Yol Gösteren anlamındaki Hodegetria, Meryem'e ilişkin en saygı duyulan tasvirlerden biridir ve İstanbul Büyük Saray kompleksi içindeki Hodegon Manastırı'nda korunmasından dolayı bu adla anılmaktadır. Bu tasvir tipinde Meryem sol koluyla çocuk İsa'yı taşırken; sağ eli ve uzunca betimlenmiş parmaklarıyla İsa'yı işaret eder. Bakışlarını ise izleyiciye ya da uzaklara doğru yöneltir. İsa ise Meryem'in kolu üzerinde doğrulmuştur ve kucağında rulo taşırken, sağ eliyle takdis işareti yapar. Meryem bu tasvirde İsa'yı göstererek insanlara doğru yolun İsa'nın yolu olduğunu anlatmak ister. Detaylı bilgi için bkz. ODB 1991, 2172-2173. Hodegetria tasvirlerinin ortaya çıkışı, gelişimi, ikonoklazma öncesi ve sonrası dönemlerdeki farklılığına ilişkin değerlendirmeler için bkz. Pentcheva 2006, s. 109-117. Meryem'in bu betiminin ikonalar üzerindeki bazı örnekleri için bkz. Weitzmann 1978, 62, plate 12, Evans-Wixom 1997, 125, kat.no.72; 137-139, kat.no.84-86; Bu tasvir tipinin sikkeler üzerinden karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Ünal 2015, s. 64-67; Ünal 2006, 74-87.

bu durum ilerleyen zamanlarda Meryem'in yalnızca iktidarın değil, tüm halkın koruyucusu olarak kabul edilmesine zemin hazırlar²⁰.

Diğer taraftan bazı görüşler, Blakhernai'deki şapel ve Khalkoprateia Kilisesi²¹ (Resim 4) dolayısıyla imparatorlukta Meryem kültürünün gelişip yaygınlaşmasında Pulkheria'dan ziyade imparator I. Leon (457-474) ve eşi Verina'nın aktif olarak rol oynadığını iddia etmektedir (Pentcheva 2006, 189).

Resim 5 Trier Panosu,
(Bouras-Parani 2008, 21, Fig. 20)

Pulkheria'nın koyu bir dindar olarak tüm ilgi ve saygısını yalnızca Meryem'le sınırlı tutmadığı, azizler ve kutsal kişilere ait emanetlere de son derece önem verdiği görülür. Nitekim Golgota tepesine konulmak üzere hediye ettiği mücevherli haç, bu bağışın karşılığı olarak Kudüs piskoposunca ödüllendirilmiş ve ilk martır azizlerden Stephanos'a ait rölikler böylece başkente taşınmıştır (Holum 1982, 103). Pulkheria'nın dinine bağlılığının neticesinde aldığı bu ödül, onun toplum içindeki saygınlığını arttırdığı gibi kutsal emanetlerin dostu ve koruyucusu olarak ön plana çıkmasını sağlar (Connor, 2011, 90).

Bu bağlamda Almanya Trier'de bulunan fildişi bir panel, Pulkheria'nın nezdinde kadın iktidarının gücü, dindarlığı ve banilik

²⁰ Bkz. Connor 2011, 93. Yazar, 431 tarihinde Efes'te toplanan ekümenik konsilin aldığı kararların da Meryem'e duyulan saygının artmasında oldukça önemli olduğuna değinir Connor 2011, 96. Bu konsil aldığı kararlar, İsa'nın hem insan hem de tanrı vasıflarına sahip olduğunu kabul ederek, Meryem'e Tanrı annesi (theotokos) sıfatını kazandırır.

²¹ Bkz. Dipnot 14.

rolüne ilişkin ölümsüz bir kanıt sunar. Bu panelin ikonografisi ve tarihiyle ilgili bir dizi tartışma²² bulunmakla birlikte bunlar arasında en ikna edici yorum Holum ve Vikan tarafından yapılmıştır²³. Fildişi panelde Aziz Stephanos'un kutsal kalıntılarının Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayı içinde inşa edilen bir kiliseye taşınması tasvir edilir (Resim 5). Sahnenin sol tarafında, atlı bir arabayla saraya giriş yapan din adamları, ellerinde sıkıca tuttıkları kutsal kalıntıların olduğu kutuyla, bu seremoniye şahitlik eden saray görevlilerinden oluşmuş büyük bir kalabalığın arasından kiliseye doğru ilerlemektedir. Yapı, çatı kiremitlerini döşeyen işçilerden anlaşıldığı kadarıyla henüz yeni tamamlanmıştır ve önünde bekleyen kalabalığın arasında bizim açımızdan önemli iki figür barındırır. Tören kıyafetleri ve saçlarıyla kimliklerini ele veren bu figürlerden kısa boylu ve elinde uzun saplı bir haç tutanın İmparatoriçe Pulkheria, ona dönük olanın da kardeşi imparator II. Theodosios olduğu tahmin edilmektedir. Mimarisinden kilise olduğu kolayca anlaşılan bu yapı, Kudüs'ten gönderilen kutsal emanetlerin konulması için Pulkheria tarafından, 428-429 yılında Büyük Saray kompleksi içinde yaptırılan Aziz Stephanos Kilisesi'dir. Sarayda imparator ve ailesine ayrılan Daphne sarayının avlusunda bulunan bu yapı, sonradan şapeller ve vaftizhane ile genişletilmiş ve akabinde pek çok kutsal eşyanın konulduğu bir yapı olarak hizmet vermiştir (Müller-Wiener, 2002, 229). Pulkheria'nın yaptırdığı bu yapı günümüze ulaşmamış olsa da, Trier panosu, onun dindarlığı ve cömertliğini gelecek nesillere anlatan bir sanat eseri olarak anısını yaşatmaktadır. Pulkeria'nın imparatorluk başkentinde Meryem'e adanan kiliseler ve Aziz Stephanos Kilisesi dışında, çoğu kutsal kişilere atfedilmiş başka kiliseler de inşa ettirdiği ifade edilmektedir²⁴. Pulkheria'nın inancı için yaptığı bağışlar, çağdaşları tarafından da takdir edilmiş ve Augusta, 451'de Khalkedon Konsili tarafından "Yeni Helena" olarak vaftiz edilmiştir. Pulkheria, Bizans imparatorluk geleneğinde önemli bir yer edinen bu unvanı elde eden ilk kadındır (Brubaker-Todler 2000, 580).

421 yılında II. Theodosios'la (408-450) evlenen ve kısa bir süre sonra da Augusta unvanını alan Athenais Eudokia (400-460) da

²² Bu panelin tarihi ve içeriği ile ilgili görüş ve değerlendirmelerin kısa bir özeti için bkz. McClanan 2002, 24-25

²³ Bkz. Holum-Vikan 1979, 113-133.

²⁴ Pulkheria'nın Aziz Lawrence ile Kırk Martyrler Kilisesi'ni inşa ettirdiği, İşaya Peygamber içinde bir kilisenin inşasına başladığı, kocası Markianus'la birlikte de Aziz Menas ve Aziz Mokios Kilisesi'ni yaptırdığı söylenmektedir Bkz. James 2014, 67, dipnot 25.

Pulkheria'nın misyonunu sürdüren faaliyetlerde bulunur (Holum, 112-146). Entelektüel bir kişilik olarak dikkat çeken Eudokia, Konstantinopolis üniversitesinin yeniden kurulması ile eğitim programının oluşturulmasında rol oynamış, klasik kültürle, Hıristiyan kültürünün kaynaşmasına katkı sağlamıştır (Connor 2011, 94-96). Kudüs'e hacı olmaya giden Eudokia, buradan pek çok kutsal emaneti İstanbul'a getirdiği gibi burada Aziz Stephanos'a adanmış bir kilise inşa ettirmiş ve ölümünden sonrada buraya gömülmüştür (Klein 2014, 90-91). Aziz Lukas'ın Meryem ve çocuk İsa hayatayken yaptığı ve onların gerçek portreleri olduğuna inanılan ünlü Hodegetria ikonasını başkente getirmesiyle adından söz ettiren Eudokia, İstanbul'da yapılan Aziz Lawrence Kilisesi için ilk martyr Stephanos'un kemiklerinin şehre gönderilmesine de katkı sağlamıştır (Gitting 2003a, 91). Hayatının son dönemlerini sürgün dolayısıyla Kudüs'te geçirmek zorunda kalan Eudokia, Aziz Stephanos Kilisesi dışında, bu kutsal şehirde inşa ettirdiği pek çok yapıyla da adından söz ettirir²⁵. Eudokia'nın Kudüs'te yaptırdığı bu anıtlar, onun yeni bir Helena olarak adlandırılmasını sağladığı gibi kutsallık ile dindarlığı temsil eden bir figür olarak benimsenmesine yardımcı olur (James 2014, 67)

Athenais Eudokia'nın Doğu ve Batı imparatorluklarını birleştirmek amacıyla küçük yaşta III. Valentinianus'la (419-455) evlendirdiği kızı Likinia Eudoksia (422-462) da sülalesinde Augusta unvanına sahip tüm kadınlar gibi kendisinden beklenen kamusal rolleri yerine getirmiştir. Likinia, Khalkedon'da (Kadıköy) Hıristiyanlığın ilk martyr azizelerinden Euphemia'nın gömüldüğü yere yaptırdığı kiliseyle, dindarlık ve hayırseverlik mezziyetlerini sergilemiş ve böylece ailesinden miras aldığı geleneği başarıyla devam ettirmiştir²⁶.

²⁵ Eudokia Kudüs'te kaldığı süre boyunca çoğu azizlere adanmış kiliseler, saraylar, hacılar için konukevi, manastır ve fakirler için imaretler inşa ettirdiği ifade edilmektedir. Connor 2011, 98. Onun en görkemli başyapıtı, Zeytin Dağı'ndaki İsa'nın Göğe Yükselişi Kilisesi'nin tepesine diktirdiği üç ton ağırlığındaki devasa bronz haçtır (Gittings 2003a, 91).

²⁶ 4. yüzyılda inşa edildiği düşünülen bu yapının yeri tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar, Kadıköy'e 1,5km uzaklıkta olduğunu, bazıları da bugünkü Yeldeğirmeni ya da Selimiye sirtlarında olabileceğini iddia etmektedir. Bu görüşler için bkz. Akyürek, 1998, 177. Euphemia Kilisesi, kaynakların verdiği bilgiye göre uzunlamasına *atrium* olan bir bazilikadır. Yapının kuzeyine bitişik olarak eklenen dairesel planlı ve galerili *martyrion*da, azizenin gümüş bir lahit içinde saklanan rölikleri muhafaza edilir. Khalkedon'daki bu kilisenin 7. yüzyıl başındaki Pers saldırısı sırasında yıkıldığı kabul edilir. Diğer taraftan azizeye ait rölikler, saldırı tehlikesi baş gösterince Hipodrom yakınındaki bir bölümü

İmparatorluğun batısında hüküm süren imparatoriçeler de tıpkı Theodosios hanedanlığının diğer kadınları gibi cömert bağışlarıyla toplumu memnun edecek projelere mali destek sağlarlar. Doğu'dan farklı olarak günümüze nispeten sağlam olarak ulaşabilmiş bu eserlerin banileri arasında en dikkat çekici portre, I. Theodosios'un Galla ile evliliğinden dünyaya gelen kızı Galla Placidia'ya (388-450) aittir. Hem anne hem de baba tarafından imparatorluk soyundan gelen Galla Placidia, Batı'daki Valentinianus ile Doğu'daki Theodosios hanedanı arasında bir bağ oluşturur (Connor 2011, 100). Fırtınalı yaşamıyla dikkat çeken Galla Placidia, diplomatik evlilikleri ve Doğu'daki akrabalarının desteğini kazanmak için zaman zaman sürdürdüğü incelikli siyasetle adından söz ettirir. Augusta olduktan sonra bastırıldığı sikkelerde de daha önce görülmemiş biçimde kendini tahtta otururken resmettirmesi, onun yönetsel konumu hakkında bir fikir verir (Connor 2011, 105-106). Bir Augusta olarak ondan beklenen geleneksel rollerine sadık kalan Placidia, çoğunluğu Ravenna'da bulunan pek çok yapının baniliğini üstlenmiştir. Bir kısmı günümüze gelebilmiş bu eserler arasında, 424-434 yılları arasında yaptırdığı, San Giovanni Evangelista Kilisesi onun tanrıya olan güçlü inancına iyi bir örnektir (Krautheimer 1979, 193). Kilise, Placidia ve çocuklarının İstanbul'a yaptığı tehlikeli bir deniz yolculuğu sırasında, hayatta kalması halinde İncilci Yahya için bir kilise inşa ettireceğine dair ettiği yemin neticesinde ortaya çıkmıştır (Deliyannis 2010, 63). Diğer taraftan Galla Placidia'nın adı en çok 417-421 yılları arasında inşa ettirdiği Kutsal Haç Kilisesi²⁷ ve bu yapıya bitişik olarak planlanmış kendi adını taşıyan *mouseliumla*²⁸ anılır.

kiliseye çevrilmiş eski bir saraya getirilerek koruma altına alınmıştır. Azize Euphemia kültü ve kilisesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akyürek, 1998, 175-189.

²⁷ *Bazilika* planlı bu yapının Ortaçağın sonlarına kadar orijinal planını koruduğu, ancak 14. yüzyılın sonlarında kuzey ve güney haç kolları ile apsis kısmının kaldırılması, 16.yüzyıl sonlarında ise narteksin bir kısmının yıkılmasıyla orijinalliğini kaybettiği anlaşılmıştır. 20.yüzyılda yapılan kazı çalışmalarıyla eski planı aydınlığa kavuşan bu yapıdan günümüze sadece batı haç kolu gelebilmiştir. Bkz. Deliyannis 2010, 70.

²⁸ Galla Placidia'nın 425-450 arasında kendisi ve ailesi için yaptırdığı düşünülen bu anıt mezarın Aziz Laurentius'a adanan bir manastırın parçası olduğu tahmin edilir. Connor 2011, 108. Yapı orijinalde Kutsal Haç Kilisesi'nin narteksinin güney ucuna bitişik olarak inşa edilmişti. Ancak, kilisenin *narteksinin* yıkılması sonucu bugün yapıdan bağımsız hale gelmiştir Bkz. Deliyannis 2010, 74.

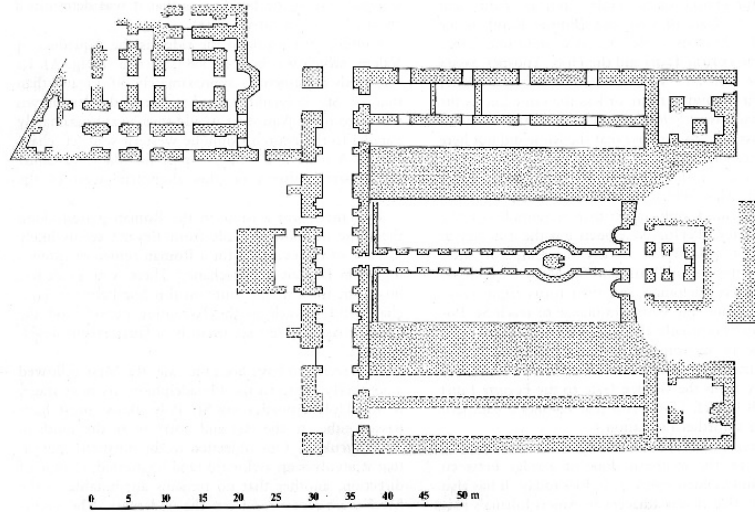
Resim 6 İthaf sayfasında Anicia Iuliana , De Materia Medica, MS. 512(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dioscorides_Vienna_f6b_Anicia_Juliana.jpg)

Bizans dünyasında anıtsal yapıların kadın destekçileri, yukarıdaki örneklerinden de anlaşıldığı gibi genellikle imparatoriçelerdir. Buna bir istisna olarak, kendi kişisel servetini, imparator ve imparatoriçelerle yarışırmasına, bu uğurda cömertçe harcayan sanatsever kadınların varlığı da bilinmektedir. Günümüze ulaşabilmiş iki görkemli eseri dolayısıyla yakından tanıdığımız bu

kadınların en ünlüsü, kuşkusuz Anicia Iuliana'dır. Annesi I. Theodosius'un kızı Placidia ve babası Batı imparatoru Olybrius dolayısıyla imparatorluk soyundan gelen bir prenses olan Anicia Iuliana, 461 ya da 463 yılında İstanbul'da doğar (ODB 1991, 99-100). Zengin, iyi eğitim almış ve aristokrat kökenli bir kadın olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanan Anicia Iuliana, tüm servetini kendisi ve ailesinin toplumsal imajını pekiştiren büyük projelere harcar. Onun soylu kökeni, baniliği kamusal bir görev haline getirip nesilden nesile taşıyarak, neredeyse gelenekselleştiren kadınlarla doludur. Anicia Iuliana, ailesinde Augusta ünvanı almış diğer kadınlar gibi imparatorluk yönetiminde söz sahibi olabilecek bir konuma hiçbir zaman ulaşamamış ancak yaptırdığı sanat eserleriyle kim olduğunu ve nasıl bir aileden geldiğini topluma daima hatırlatmıştır.

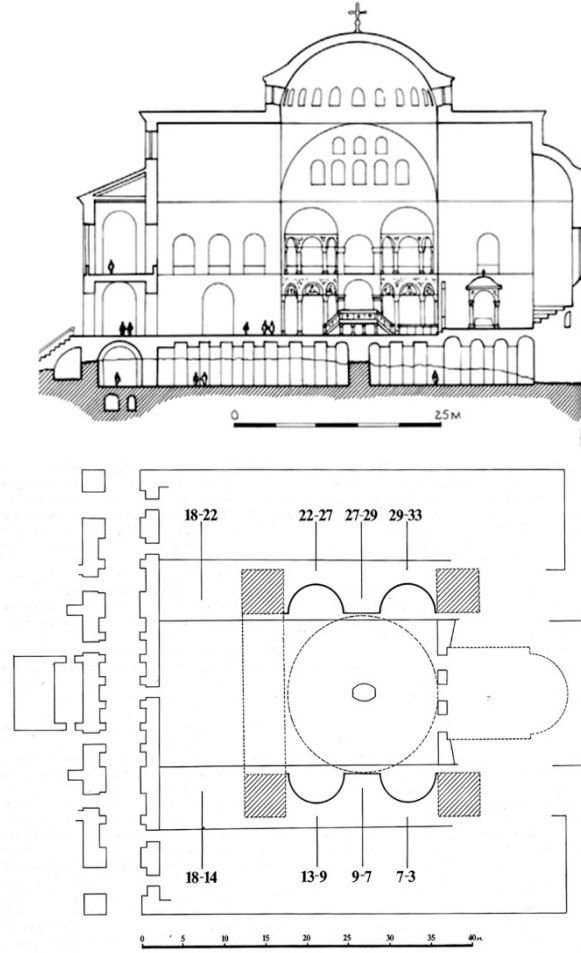
Iuliana yaşadığı dönemde sadece bani kimliğinin değil, aynı zamanda aldığı iyi eğitimin ve entelektüel düzeyinin de bir göstergesi olarak kabul edilebilecek önemli sanat eserlerinin koruyucusu ve mali destekçisi olmuştur. Bugün Viyana Ulusal Kütüphanesinde yer alan, 512 tarihli resimli bir el yazması bu bağlamda dikkat çekicidir. Antik dönemin önemli hekimlerinden Dioskorides'in 1. yüzyılda kaleme aldığı De Materia Medica adlı eserin bir kopyası olan bu eser, yazıldığı dönemde olduğu kadar Bizans döneminde de temel bir tıp ve eczacılık kaynağıdır ve aynı zamanda günümüze kadar gelebilmiş en eski minyatürlü ithaf sayfasına sahiptir (Weitzmann 1977, 61). Bu ünlü ithaf sayfasında, Anicia Iuliana, altın rengi törensel kıyafetiyle, süslü bir taburede oturmuş ve cepheden resmedilmiş olarak izleyicinin önüne çıkar (Resim 6).

Her iki tarafına yerleştirilmiş kadın figürleri, onun sahip olduğu erdemleri alegorik bir anlatımla izleyiciye sunma amacındadır. Bunlardan kucağında altın sikkelerle betimlenmiş olanı, yüce gönüllülüktür ve Iuliana'nın cömertliğine vurgu yapar. Diğer tarafta, elinde bir cilt kitapla sağduyu resmedilmiştir ve bu da onun bilgeliğini sembolize eder. Ayaklarının yanındaki iki kişiden elinde açık bir kitapla verilmiş bebek figürü ise imara adanmış kadının arzusu olarak adlandırılmıştır ve Iuliana elindeki altın paraları bu kitap üzerine saçarak imar faaliyetlerine ne kadar önem verdiğini anlatmak istemektedir. Hemen ön tarafta saygıyla eğilen figür ise sanatların şükranıdır ve onun sanat hamiliğine gönderme yapar (Connor 2011, 164). Anicia Iuliana'nın ithaf sayfasındaki bu betimiyle, bir prenses olarak toplumsal konumuna vurgu yapılırken, aile bağlarının ona yüklediği sorumluluklarının da adeta altı çizilir.

Resim 7 Aziz Polyeuktos Kilisesi ve Vaftizhanesi'nin Sadeleştirilmiş Mevcut Planı (Harrison 1989a, 406, Fig. A)

İthaf sayfasındaki sembolik anlatım ve göndermeler yalnızca alegorik figürlerle sınırlı kalmamış farklı detaylarla da sürdürülmüştür. Anicia Iuliana ve beraberindeki figürler, incelikli ayrıntılarla zenginleştirilmiş, içte sekizgen dışta yuvarlak düğümlü bir madalyonla kuşatılır. İçteki sekizgen çerçevenin siyah konturlarına her bir dizesi Iuliana'nın adındaki harflerle başlayan Yunanca akrostişli bir şiir kazınmış; sekizgenin kenarlarına eklenmiş üçgen alanlara da Iouliana adını meydana getiren harfler ilave edilmiştir. Üçgenlerin arasındaki boşluklar ise bir kısmı silinmiş olmakla birlikte, çeşitli inşa faaliyetlerini yürüten figürlere ayrılmıştır. Söz konusu bu şiirle Iuliana'nın daha önce inşa ettirdiği bir kilise anılarak, kendisi ve ailesi yüceltmek istenmekte, inşa faaliyetleri içerisindeki figürlerle de yaptırdığı bu kilisenin mimari evrelerine bir tür gönderme yapılmaktadır (Connor 2011, 164-165). Anicia Iuliana, böyle bir kitabı sipariş etmekle aynı zamanda kilise inşa ettirmiş bir kişi olarak tanınmasını ve övülmesini de sağlamıştır (Connor 2011, 165).

Resim 8 Aziz Polyeuktos Kilisesi'nin Hipotetik Kesiti ve Planı
Harrison 1989b, 134 (üst), Harrison 1989a, 406, Fig. A (alt)

El yazmasının ithaf sayfasından da anlaşıldığı gibi Anicia Iuliana, sülalesindeki pek çok kadın gibi sofu bir dindardır ve tanrıya olan bağlılığını kiliseler inşa ederek göstermiştir. Diğer taraftan, elyazmasında belirtilen ya da kaynaklarda ona atfedilen kiliselerden hiçbiri günümüze ulaşamaz²⁹. Bununla birlikte 1960 yılında

²⁹ Anicia Iuliana, Dioskorides yazmasının ithaf sayfasındaki yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Honoratae'de bir kilise inşa ettirmiştir. Theotokos'a ithaf edilen bu kilisenin yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, Honoratae'in İstanbul'da bugünkü Pera olabileceği

İstanbul'un Saraçhane semtinde, yeni bir belediye binasının yapım çalışmaları sırasında tesadüfen keşfedilen yapı kalıntıları, Iuliana ve Bizans arkeolojisi açısından önemli keşiflerle dolu yepyeni bir kapı aralar. Yapı kalıntıları arasında yer alan, üzeri yazıtlı taş bloklar, kilisenin Iuliana tarafından yaptırıldığını ve Aziz Polyektos'a ithaf edildiğini açıkça göstermektedir (Harrison 1989a, 5-10). Bölgede yapılan bir dizi arkeolojik kazı ve araştırma, Anicia Iuliana'nın, mimarisi, anıtsal büyüklüğü ve her bir detayı özenle düşünülmüş özgün dekorasyonu ile, büyük bir servet harcıyarak son derece iddialı bir yapı inşa ettirdiğini ortaya koymaktadır³⁰ (Resim 7).

Diğer taraftan Iuliana, kilisenin iç mekânını dolanan yazıtta yapının ilk olarak büyük büyükannesi Eudokia tarafından yapıldığını ona övgüler düzen bir dille anlattırmaktadır (Harrison 1989a, 6). 524-527 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen Aziz Polyektos Kilisesi, olasılıkla Ayasofya inşa edilene kadar başkentin en görkemli yapısı olarak hizmet görmüş, alışılmadık mimarisi³¹ (Resim 8) ve özgün tasarımıyla da Ayasofya Kilisesi'ne ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Iuliana'nın kilisesinin ihtişamlı güzelliğinin, dönemin imparatoru Iustinianos'u (527-565) rahatsız etmiş olabileceği ve bu nedenle imparatorun bu cüretkârlığa kendi gücü ve zenginliğini gösteren Ayasofya ile karşılık verdiği ifade edilir³² (Harrison 1989a, 420).

öngörülmektedir. Bkz. Nathan 2006, 435-437 ve Brubaker 2002, 211, dipnot 35. Bu yapı dışında İstanbul Olybrius'da Aziz Euphemia adına ithaf edilmiş bir kilisenin de Anicia tarafından yenilendiği iddia edilir. Anicia'nın babasının adıyla anılan bu semt, Konstantinos Forumu, Hipodrom ve Büyük Saray yakınındaki stratejik bir bölgede konumlanmaktadır. Bkz. Nathan 2006, 437

³⁰ Aziz Polyektos Kilisesi'nde yapılan kazı çalışmaları ve bulunan eserleri konu alan başlıca yayınlar için bkz. Harrison 1989a, Hayes 1992 ve Harrison 1989b.

³¹ Kilisenin kalıntılarında elde edilen veriler ışığında, yapının varsayıma dayanan bir planı oluşturulmuştur. Buna göre yapı, *orta nefin* bir bölümünün kubbe ile örtüldüğü üç nefli bir bazilikadır. Plana göre, orta nefin duvar kalınlığı üzerine oturan kubbenin yükü, kuzey ve güney tarafa ilave edilen ikişerli toplam dört *eksedrayla* hafifletilmiş ve yapı böylece merkezi plana kavuşturulmuştur (Harrison 1989a, 48, Figure B).

³² Stefanos Yerasimos, Aziz Polyektos Kilisesi'nin kubbeli planını göz önüne alarak yaptığı değerlendirmede, Iustinianos ve eşi Theodora'nın Anicia Iuliana'nın kibirli meydan okumasına Ayasofya'yı inşa ettirmeden önce, 527-536 yılları arasında yaptıkları Aziz Sergios ve Bakkhos Kilisesi ile karşılık verdiklerini düşünür. Bkz. Yerasimos 1998, 170-171.

Resim 9 Aziz Polyektos Kilisesi'nin yazıtlı taş bloklarından biri üzerindeki asma ve üzüm salkımı desenleri ile tavus kuşuna ait kırık bir rölyef (Harrison 1989a, Fig. 98 (üst) fig.108 (alt))

Connor, Iuliana'nın bu anıtsal yapıyı, kendisinin ve gurur duyduğu ailesinin anısını yaşatmak, dindarlığını ve cömertliğini topluma ispat etmek ya da soylu bir kökten gelmediği için küçümsediği Iustinianos'a rakip olmak dışında çok daha özel bir amaçla inşa ettirdiğini belirtir (Connor 2011, 160). Yazara göre, kilisenin iç mekânını kuşatan şiirsel yazıt ve dekorasyonundaki özenle seçilmiş motifler³³ (Resim 9), Iuliana'nın başlıca amacının bu

³³ Yazara göre, Anicia Iuliana'nın Aziz Polyektos Kilisesi'nin mimari dekorasyonu için seçtiği en önemli motiflerin asma yaprakları ve üzüm salkımı ile tavus kuşlarından oluşması tesadüf değildir. Asmalar ve üzüm salkımları Antik dönemde, Dionysos kültürüyle

---

anıtısal yapıyla ölümsüzlüğü hedeflediğini göstermektedir (Connor 2011, 160).

Sonuç olarak, 6. yüzyıla kadar Bizans imparatorluğunda hüküm süren imparatoriçeler ve Anicia Iulina gibi aristokrat kökenli kadınlar, I. Konstantinos'un annesi Helena'yı rol model olarak ve Aelia Flacilla'da hayat bulan kadınsal erdemlerin izinden giderek, toplum önünde dindar ve hayırsever bir kimlik yaratma kaygısı içinde hareket ettiler. İnşa ettirdikleri kiliseler, uzak yerlerden başkente taşıttıkları kutsal emanetler ve Meryem, İsa ve kutsal kişilere ait rölikler için yaptırıldıkları yapılarla bu aristokrat kadınlar, dini ve toplumsal beklentilere cevap verdikleri gibi, Bizans'ta kadın kimliğine de büyük bir değer kazandırdılar.

Diğer taraftan 431 yılında toplanan Efes konsilinin Meryem'e Theotokos (Tanrı Anası) sıfatını kazandırması da, Meryem'le birlikte her sınıftan Hıristiyan kadının toplumsal statüsünü arttıran çok önemli bir gelişmeydi. Kentte ve imparatorlukta Meryem'e duyulan saygıyı giderek pekiştiren bu kararlar birlikte kadınlar, onun ilahi koruması ışığında, dindar bir Hıristiyan olmanın toplumsal avantajlarına sahip oldular.

KÜÇÜK SÖZLÜK

<i>Atrium</i>	Hıristiyan mimarisinde kilisenin batı girişine bitişik olarak inşa edilen, etrafı sütunlarla çevrili üstü açık avlu
<i>Amulet</i>	Üzerindeki yazı ve imgeler yardımıyla kötülükleri uzaklaştığına, hastalıklardan koruyup şifa

---

bağdaştırılsa da Hıristiyanlıkla birlikte İsa ile özdeşleştirilir ve ökaristi ayinindeki şarabın yanı sıra, yaşamın İsa'da yenilenmesini sembolize eden bir motife dönüşür (Connor 2011, 163). Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Mercangöz 2004, 43-52. Tavus kuşları ise Hıristiyanlığa Roma'dan geçen bir motif olarak, bir yandan tanrının eserinin güzelliğini simgelerken, diğer yandan doğanın yenileme gücüne gönderme yapar. Her ilkbaharda tüylerinin dökülüp yenilenmesi dolayısıyla tavus kuşu, dirilişin ve ölümsüzlüğün simgesi haline gelmiştir ve bu nedenle Hıristiyan mezarları ve lahitlerinde ebedi yaşamın bir sembolü olarak sıklıkla karşımıza çıkar (Connor 2011, 162). E. Parman Antik dönemde tavus kuşunun etinin çürümediğine inanılmasından dolayı ölümsüzlüğü; güzelliği nedeniyle de zenginliği ve soyluluğu simgelediğini ifade eder. Hıristiyan inancıyla birlikte tavus kuşu, ruhun ölümsüzlüğünü, iyi ruhları ve yeniden doğuşu temsil eden bir sembole dönüşür. Bkz. Parman 1993, 387-412.

---

	sağladığına inanılan, genellikle, yüzük, kolye ucu ve madalyon şeklindeki bir tür muska
Bazilika	Birbirlerinden sütun ya da payelerle ayrılmış, ortadaki geniş ve yüksek, yanlardaki dar ve alçak koridorlara (neflere) sahip, uzunlamasına dikdörtgen planlı, bir kısa kenarı yarım daire şeklindeki bir nişle (apsis) son bulan yapı tipi
Eksedra	Yarım daire planlı ve üzeri yarım kubbe ile örtülü, kendisinden daha büyük bir mekâna eklenerek onun genişlemesini sağlayan mimari mekân ögesi
Martyr	Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında dini inancı dolayısıyla, çeşitli eziyet ve işkencelerle öldüren din şehitleri
Martyrion	Martyrler için yapılan anıt mezarlar
Nef	Bazilikalarda doğu-batı doğrultusunda uzanan, sütun ya da payelerle ayrılmış koridorlardan her birine verilen ad.
Orta Nef	Bazilikalarda apsisle aynı eksende ve doğu-batı doğrultusunda uzanan diğerlerinden daha geniş ve yüksek inşa edilen koridor.
Rölik	Hıristiyan inancında kutsal kişilerin ölü bedenlerine ait kalıntılara ya da bu kişilerle temas eden objelere verilen ad
Röliker	Röliklerin saklanması ya da korunması için yapılan özel kutu

KAYNAKÇA

AKYÜREK, E. (1998), "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu (Kadıköy) Azize Euphemia", *Sanat Dünyamız*, Bizans Özel Sayısı, Sayı.69-70, s. 175-189.

ANGELIDI, .C. - PAPAMASTORAKIS T. (2000), "The Veneration of the Virgin Hodegetria and the Hodegon Monastery", (ed.Vassilaki M.), *Mother of God, Representations of the Virgin in Byzantine Art*, Milan ve Athens

BOURAS, L.- PARANI M. G. (2008), *Lighting in Early Byzantium*, Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications no.11, Washington D.C.

BOYD, S- MANGO M. M. (1993), *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*, Dumbarton Oaks, Washington D.C,

BRUBAKER L.- TOBLER H. (2000), "The Gender of Money: Byzantine Empresses on Coins (324–802)", *Gender & History*, Vol.12 No. 3, s. 572–59.

BRUBAKER L (2002), "The Vienna Dioskorides and Anicia Juliana", *Byzantine Garden Culture* (ed. Littlewood, A.- Maguire, H - Wolschke-Bulmahn, J.) Washington, D.C., 189-214

CONNOR, Carolyn L. (2011), *Bizans'ın Kadınları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

DELIYANNIS, D.M. (2010), *Ravenna in Late Antiquity*, Cambridge University Press, NewYork

EVANS, H. C. -WIXOM W.D. (ed) (1997), *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-1261*, The Metropolitan Museum of Art, New York

GITTINGS, E. A. (2003a), "Dignity, Power, and Piety", *Byzantine Women and Their World*, (ed. Kalavrezou, I.) Harvard University Art Museums, Yale University Press, New Haven and London, 67-111.

GITTINGS, E. A. (2003b), "Women as Embodiments of Civil Life", *Byzantine Women and Their World*, (ed. Kalavrezou, I.) Harvard University Art Museums, Yale University Press, New Haven and London, 35-65.

GRIERSON, P.- MAYS, M. (1992), *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection: From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*, Dumbarton Oaks Library and Collection, Washington, D.C.

HARRISON, M. (1989a), *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Volume 1, The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones, and Molluscs, Princeton University Press, Princeton

---

HARRISON, M. (1989b), *A Temple for Byzantium: The Discovery and Excavation of Anicia Iuliana's Palace-Church in Istanbul*, Austin

HAYES, J. (1992), *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Volume 2, The Pottery, Princeton University Press, Princeton

HOLUM, K.- VIKAN, G. (1979), "The Trier Ivory, "Adventus" Ceremonial, and the Relics of St. Stephen", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 33, 113-133.

HOLUM, K. G. (1982), *Theodosian Empresses, Women and Imperial Dominion in Late Antiquity*, California, University of California Press

JAMES, L. (2001), *Empresses and Power in Early Byzantium*, London/New York, Leicester University Press

JAMES, L. (2014), "Making A Name: Reputation And Imperial Founding And Refounding In Constantinople", *Female Founders in Byzantium and Beyond*, (Ed. Theis L. - Mullett M.- Grunbart M.), Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, Band LX / LXI, 63-72

KALAVREZOU, I. (ed.) (2003), *Byzantine Women and Their World*, Harvard University Art Museums, Yale University Press, New Haven and London

KENT, J.P.C.-OVERBECK, B.-STYLOW, A. (1973) *Die Römische Münze*, Hirmer Verlag München, Germany.

KLAUSMÜLLER, D. (2011), "Making the Most of Mary: The Cult of the Virgin in the Chalkoprateia from Late Antiquity to the Tenth Century", *The Cult of the Mother of God in Byzantium, Texts and Images*, (ed. Brubaker L-Cunnigham M.B.), Birmingham Byzantine and Ottoman Studies, Ashgate Publishing, UK, 219-246.

KLEIN K.M. (2014), "The Patronage of Aelia Eudokia In Jerusalem", *Female Founders in Byzantium and Beyond*, (Ed. Theis L. - Mullett M.- Grunbart M.), Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, Band LX / LXI, 85-95

KRAUTHEIMER, R. (1979), *Early Christian and Byzantine Architecture*, Middlesex

MANGO, M. M. (1986), *Silver from Early Byzantium, The Kaper Koraon and Related Treasures*, The Walters Art Gallery, Baltimore.

MANGO, C. (2006), *Bizans Mimarisi*, İstanbul.

MCCLANAN, A. (2002), *Representations of Early Byzantine Empresses, Image and Empire*, New York.

MERCANGÖZ, Z. (1993), "Ortaçağ Hıristiyan Tasvirlerinde Meryem'in Mavi Giysisi Üzerine", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Güner İnal'a Armağan, Ankara, 325-338.

-
- MERCANGÖZ, Z. (2004), "Ortaçağ Hristiyanlık İnanişında Ökaristi ve Sanattaki Yansımaları: Bizans Sanatında Ökaristi Sembolleri", *Sanat ve İnanç*, C. 2, İstanbul, 43-52.
- MÜLLER-WIENER, W. (2002), *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- NATHAN, G. (2006), "'Pothos tes Philoktistou': Anicia Juliana's Architectural Narratology", *Byzantine Narrative, Papers in Honour of Roger Scott*. (ed. Burke J. et al), Melbourne, 433-443.
- ODB. (1991), *Oxford Dictionary of Byzantium*, New York, Oxford University Press,
- PARMAN E. (1993), "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar*, Güner İnal'a Armağan, Ankara, 387-412.
- PENTCHEVA, B.V. (2006), *Icons and Power: Mother of God in Byzantium*, The Pennsylvania State Universty Press
- ÜNAL, C. (2006), "III. Romanos Argyros Adına Basılan Gümüş Sikke Birimi Miliareasion Örneğinde Meryem Hodegetria (Οδηγητρια) Tasviri", *Sanat Tarihi Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, Sayı. XV/2, 73-87.
- ÜNAL, C. (2015), *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- WEITZMANN, K. (1977), *Late Antique and Early Christian Book Illumination*, New York.
- WEITZMANN, K. (1978), *The Icon, Holy Images-Sixth to Fourteenth Century*, New York
- YERASIMOS, S. (1998), "Aziz Polyeuktos'tan Ayasofya'ya Kubbeli Bazilikanın Doğuşu", *Sanat Dünyamız*, Bizans Özel Sayısı, Sayı. 69-70, 167-174.